

Dušan Janjić

KOSOVO A NACIONALIZMUS ÉS A FEJLŐDÉS KÖZÖTT

Mi ma a „kosovói kérdés” lényege? Milyen problémák vezettek és vezetnek el a nemzeti elkülönüléshez és önszerveződéshez? Egyáltalán mi történik „ott”? Mi Kosovo és kik az albánok? Mit tudunk minderről?

Mindaz, amit tudunk, és amit nem tudunk, fontos tényt fejez ki, amelyről gyakran megfeledkezünk. Kosovo valahol ott van – a periférián; az albánok itt élnek körülöttünk. Valójában marginális társadalmi csoportot alkotnak. Másrészt a szerbek és a Crna Gora-iak állandó félelemben élnek saját nemzeti és egyéni egzisztenciájuk miatt. Tulajdonképpen kisebbséggé váltak egy albán környezetben. A szerbek is, a Crna Gora-iak is, az albánok is, de a muzulmánok, a romák, a horvátok és a többiek is Kosovóban úgy érzik, az állam és mindenki más is elhagyta őket. Védelmüket saját nemzeti énjükben keresik, mert mint polgárok nincsenek elismerve, s nem alakultak néppé, annak démoszi értelmében. „Ott”, a legrosszabb módon, két dolog történik: Kosovo nem tud és nem akar többé „ott” lenni, a periférián; az albánok nem tudnak és nem akarnak többé marginális csoport lenni; a szerbek és Crna Gora-iak minden veszélyeztetettség és félelem nélkül akarnak élni. Mindahányan szabad, egyenlő és egyenrangú polgárok kívánnak lenni. Minthogy azonban a probléma tényleges megoldásának szociális csatornáit eldugultak, s mivel nincsenek demokratikus intézmények és viszonyok, sőt ennek még a lehetőségei is csekélyek vagy semmilyenek, létrejön a pervertált válasz: a nacionalista és sovíniszta mozgalom és összeütközés. Feleletként az általános helyzetre, de az albán nacionalista-szeparatista mozgalomra is, „megtörténik” a szerbek és Crna Gora-iak nemzeti önszerveződése. Ez viszont csak tovább erősíti az albánok és mások nemzeti önszerveződését. És ezzel bezárul a kör. Eközben ez az önszerveződés mégiscsak a kosovói emberek tényleges veszélyeztetettségéről árulkodik, de felfedi elégtelenségét és végzettségét annak is, hogy minden kollektivitásuk ebben az egyetlen egyben, a nemzetiben jut kifejezésre. A más emberekkel és nemzetekkel fennálló viszonyoknak ez a leegyszerűsítése és elszegényedése a szükségszerű politikai és szociális emancipálódást Kosovóban és Jugoszláviában még bonyodalmasabbá és dramatikusabbá teszi.

Ezekben a napokban Kosovo térségében az is bebizonyosodik, hogy a kosovói válság megoldására alkalmazott legújabb „modell” sem lehet eredményes. Egy olyan kísérletről van szó, hogy a jugoszláv és az ideológiai propaganda eszközeivel próbálják megoldani. Ez a kísérlet a maga szükségszerű korlátaiból eredően, s mert valóban egy nagyon szövevényes helyzetről van szó, minden különösebb eredmény nélkül, illetve az uralkodó politika különleges – belső és nemzetközi – elszigetelődésével és az erőszak elkerülhetetlen, azaz tervszerű alkalmazásával fejeződött be. A jövőre nézve talán volt egy kedvező hatása is: a nyilvánosság előtt új politikai szubjektumok jelentek meg, amelyek a demokratikus irányzatokat képviselik az albán nép körében. A negatív következmények azonban túlsúlyban vannak, s ezeket így összegezhethetjük: tovább erősödött az albánok egyébként is jelentékeny homogenizálódása, miközben megvalósult a szerbek és Crna Gora-iak egynemzeti tömörülése is. Valójában megerősödött a különválás erőinek és eszméinek befolyása, s ezzel együtt az albán nacionalizmus és szeparatizmus, valamint a szerb nacionalizmus befolyása. Szinte önkéntelenül vetődik fel a kérdés: lehetséges-e, hogy ezekben a napokban a nacionalizmus és a szeparatizmus erőteljes hatása alatt kialakult albán nemzeti mozgalomnak vagyunk a szemtanúi? Ezért most már valóban elérkezett a kellő, netán a végső alkalom ahhoz, hogy ezt a nemzeti-nacionalista egyneműséget feloldjuk a politikai pluralizmus, a többpárti szerveződés és ténykedés továbbfejlesztésével, az összes demokratikus irányultságú, hiteles (a szabad többpárti választások által igazolt) erők politikai megállapodásával az albán nemzetiségen belül, egész Kosovóban, Szerbiában és Jugoszláviában.

Ami pedig azt a „modellt” illeti, amely a kosovói probléma megoldását átengedte az ösztönösségnek, sőt a társadalmi zűrzavarnak, azzal, hogy ennek legkirívóbb megnyilvánulásait időnként elfojtották, és ad hoc tűzoltásokat alkalmaztak, miközben mindenki arra várt, hogy holmi vak automatizmus útján, az egész jugoszláv válság túlhaladásával a kosovói dráma is megoldódik, ez az elképzelés az elmúlt évtizedekben bebizonyította értelmetlenségét. Ez a „modell” maga is hozzájárult az ellentétek kiéleződéséhez, úgyhogy a megoldás ma már el sem képzelhető mélyreható és átfogó intézkedések nélkül. Tudomásul kell venni, hogy a korábbi után a „legújabb modell” alkalmazása még inkább megnehezítette az általános kosovói, az általános szerb és az általános jugoszláv kérdés gyors és demokratikus módon való megoldásának lehetőségét.

Ha mindezt összevetjük, elkerülhetetlenül szembe kerülünk a valósággal, az igazsággal, amelytől mindeddig sikertelenül menekültünk a bürokratikus politikai erőszakosság és dogmatizmus segítségével, szövetséget kötve a nemzeti romantikával és a sovinszta kizárólagossággal. Mindenekelőtt arra van szükség, hogy egészében áttekintsük és értékeljük a helyzetet, annak minden eredőjét, vonatkozását és szubjektumát. Külön is nagyon fontos, hogy radikális bírálatnak vessük alá az egész eddigi, de főleg azt az aktuális politikát, amelyet ma alkalmaznak Kosovóban, s Kosovóval kapcsolatban Szerbiában és Jugoszláviában.

Mindenesetre Kosovo a leggyengébb láncszem, itt jutott a legnagyobb mértékben kifejeződésre az etatista-bürokratikus ellenforradalom. Az 1981-es kosovói események voltak a kiváltói a politikai válságnak és mindazoknak a drá-

mai folyamatoknak, mely itt nálunk azóta lejátszódtak, lejátszódnak és a jövőben le fognak játszódni. A fő kérdés azonban az, hogy mennyit okultunk ezekből az eseményekből, valamint a velük kapcsolatos vitákból és viszályokból. Hogy nem sokat okultunk, arra a legfőbb bizonyág, hogy alapjában véve most is ugyanaz a játék folyik, csak most már Kosovón kívül is. Kosovóban pedig a nemzetiségi viszonyok legátfogóbb válságával állunk szemben, amely már elérkezett az együttélés lehetőségének/lehetetlenségének végső határához.

Az albán nacionalizmus és szeparatizmus eszkálációjának és a nemzetiségi viszonyok válságának okait Kosovóban négy csoportba sorolhatjuk:

Az első csoportban említhetjük azokat a tényezőket, amelyek gyakran indokolatlanul kerülnek előtérbe. Ezek közé tartozik a „nemzetközi környezet”, a balkáni, az európai és a világhelyzet, de különösen a jugoszláv–albán viszonyok. Mindennek olyan mértékű a hatása, amennyire a belső problémák kiélezettek, kiváltképpen, ha ezekre nem találunk igazi megoldásokat. Természetesen nem szabad lebecsülni a „nemzetközi tényezők” önálló hatását sem. Ez azonban kívül esik témakörünkön.

A második csoportba tartoznak az „általános jugoszláv válságtényezők”, köztük elsősorban az etatizmus és a bürokratizmus erősödése, továbbá az öngazgatás beszűkítése és letérése: a politikai voluntarizmus uralma a gazdaság fölött, az ésszerűtlen gazdaságpolitika; ezenkívül: a nem kielégítő gazdasági és általános fejlettség, a megfelelő regionális, demográfiai és általános fejlesztéspolitika hiánya, ami természetesen a népességpolitika fogyatékságaiban is megmutatkozik; s ide tartozik a Kommunista Szövetség és a többi politikai szervezet nem megfelelő politikai ténykedése is. Ezek közé „az általános jugoszláv válságtényezők” közé tartozik az egészében megoldatlan általános nézeteltérés is az ország továbbfejlesztésének különböző elképzelései és erői között. A választás lehetősége a különböző irányzatok között – államszocializmus, nacionalista totalitarizmus, vagy valami más, ami mint mozgalom az öngazgatás felé törekszik –, a jelek szerint mindinkább az etatista és bürokratikus erők fölénye felé tolódik el, s egyre erőteljesebbé válik a velük összefűződő nacionalista totalitarizmus. A demokratikus megoldások kialakulóban levő erői is lendületesen fejlődnek, de tevékenységük még alig jut kifejezésre a bürokratikus etatizmus és a nacionalista totalitarizmus erőinek keresztüzében. Mindez olyan helyzetre utal, amelyben nem beszélhetünk semmiféle politikai „status quo”-ról.

Mélyebbre tekintve, szemünk elé tárul a jugoszláv társadalom általános dezintegrálódásának problémája. Ennek a bomlási folyamatnak több dimenziója van. Témánk szempontjából a legfontosabb az állam erősödése; a nemzet és az állam fogalmának kiegyenlítése; a köztársaságok (és tartományok) „nemzeti állammá”, illetve „nemzetté-állammá” való átminősítése. Így jutunk el abba a helyzetbe, melyben például a szerb nemzet egyet jelent a Szerb Köztársasággal vagyis a szerb nemzet egyetlen legitim érdeke az, amelyet a Szerb Köztársaság juttat kifejezésre (és mivel nincs olyan demokratikus intézmény, amely megfogalmazhatná Szerbia polgárainak álláspontjait, a valóságban ezt a köztársaság vezetősége teszi meg mind a polgárság, mind az egész szerb nemzet nevében). Az élet ezt, természetesen, nem tűri el, s ebből ered a sokféle ellenállás és reakció.

Egyfelől tehát erősödik a bürokratikus politikai elit és „struktúra” nyomása, hogy a „nemzet–állam” sémája útján legitimizálja saját hatalmát. Ennek a legitimitásnak az alapját – a népfelzabardító háborútól máig – előbb a „dolgozó nép”, a „népi demokrácia”, majd a „dolgozó emberek és polgárok” kategóriáiban keresték, az 1968-as évtől kezdődően pedig a „nemzet–állam” kategória került előtérbe. Vagyis a legitimitás értékeit és eszméit ma mindenekelőtt a nemzeti értékekben találják meg, amelyeket a legfontosabbá, a legfelsőbbé nyilvánítanak. Ebből táplálkozik az „állami nacionalizmus”.

Másfelől egyre homályosabbá és veszélyesen elhanyagolhatóvá válik a nacionalis és a nacionalista jelző, a nemzeti érvényesülés és a nacionalizmus közötti különbség. Ilyen feltételek között minden problémát a szűk nemzeti érdekek egydimenziós optikáján át vesznek szemügyre. A szövetségesek részéről elfogadnak és elismernek minden „nemzeti erőt”, még a sovinizmust is. A probléma így, természetesen, nem oldódik meg, hanem csak tágul a politikai és pszichológiai „térsg” a sovinizmus további erősödésére.

Az „általános jellegű okok” közé tartozik az is, amit gazdasági válságnak nevezünk, de ami valójában az egész jugoszláv társadalom általános és strukturális válsága; az a válság, amely a jugoszláv társadalom irányításának jelenlegi modelljét éppúgy átfogja, mint a gazdaság egész szerkezetét stb.

A „jugoszláv okok” mellett, amikor Kosovóról van szó, figyelembe kell venni Kosovo és a „kosovói helyzet” „közvetítését” is, abból eredően, hogy ez a tartomány a Szerb SZK alkotó részét képezi. Ez a „közvetítés” többértű. A hatások és kölcsönhatások egész soráról van szó a „Szerbia–Jugoszlávia reláción Kosovóval kapcsolatban, továbbá Kosovo–Szerbia között Jugoszláviával kapcsolatban és Kosovo–Szerbia vonalán önmagukkal kapcsolatban. Ezekre a relációkon alakul ki a „legitim” térség Kosovo, Szerbia és Jugoszlávia létkérdésinek eszmei-politikai megfogalmazására és értékelésére, de kialakul itt egy „pótlólagos térség” is az ideológiai ködösítés és misztifikáció, a politikai viszálykodás és manipuláció céljaira is, ami szükségszerűen háttérbe szorítja a tényleges létkérdéseket.

Az általános jugoszláv válságtényezők Kosovo vonatkozásában megkapták a maguk feltételes értelmű „kosovói meghatározását”. Így például, ha Jugoszlávia „szintjén” erős a bürokratizmus, akkor Kosovóban ez azt jelenti, hogy ott is létezik egy erőteljes bürokrata réteg, amely a munkatöbblettel való rendelkezés participálása útján számos privilégiumra tett szert (a kedvező lakásfeltételektől és a foglalkoztatás lehetőségétől kezdve egészen a korlátlan hatalom gyakorlásáig, az emberekkel, az értékekkel való rendelkezésig stb.), ami a teljes fejletlenség körülményei között még szembeötlőbb és fájóbb, mint másutt. És a szakadék a privilegizáltak és a lakosság alaptömegei között, ezek pedig a szerbek és a Crna Gora-iak, de külön az albánok is, napról napra egyre tovább mélyül. Ilyen helyzetben a bürokrácia – tekintettel Kosovo fejletlenségére – a „külső” tőkékért folytatott harcban, hogy „elősegítse a fejlődést”, szinte a tökélyig fejleszti az állami nacionalizmust, s ezen keresztül befolyásolja és gyűjti maga köré a marginális társadalmi csoportokat, amelyek a lakosság óriási többségét alkotják Kosovóban, s amelyek épp a marginalitás logikájából eredően anacionalizmus felé hajlanak. Így jön létre a nacionalizmus két fajtájának különleges találkozása.

Azután itt van a „demográfiai robbanás” és az „iskoláztatási robbanás” kölcsönhatása. A kosovói bürokrácia különben a fejletlenség túlhaladásának azt a jól ismert modelljét igyekezett alkalmazni, amelynek segítségével ellenőrzése alá vehette a „saját” erőforrásait, a nyersanyagot, az „idegen” tőkét és a munkaerő képzettségét. Az olcsón kiképzett munkaerővel azután megpróbált áttörni a fejlettek felsőbb körébe. Olyan modell ez, amely eddig mindenütt rossz eredményekhez vezetett, ahol csak megpróbálkoztak vele, s így történt ez Kosovo esetében is. Ennek ellenére ma is működésben van, méghozzá olyan tendenciával, hogy egész Jugoszláviára kiterjedjen. Ennek ez a „logikája”: legyen minél nagyobb a munkaerő, több a munkáskéz, ami ugyan nyomort hoz, de azt is könnyebb elviselni. A fejlettség bizonyos fokán „logikus”, hogy az embernek tíz gyermeke legyen. A natalitás kérdése valójában a kosovói társadalmi-gazdasági és szociális problémák összevont kifejezője. Ez is egyik oka, hogy miért olyan nehéz megoldani. Ha meg is próbálkoznának vele, mivel nálunk mindenről a politika dönt, minden elpolitizálódik, így ez is elsősorban politikai kérdéssé válna. Hiszen Kosovóban már maga a natalitás problémája is ideologizálódott. Igaz, ez objektíve is nehéz probléma, de megoldásának megvannak a maga eszközei (az általános fejlődéstől egészen a megelőzés sokféle eszközéig, az egészségügyi felvilágosítástól a nevelési-oktatási munkáig stb.). Miért nem alkalmazzák ezeket? Többek között ezért sem, mert Jugoszláviának előbb általában is „ki kell ragadnia magát” a fejlesztés sztálinista modelljéből – a villamosítás és az iparosítás modelljéből. Most viszont valóban el kell kezdeni tervezni, serkenteni a fejlesztést, a munkaerő elhelyezését, a minőségi életvitelt.

A polgárok bizalmának megingása az állami és politikai értékekben, autoritásokban és intézményekben szintén fájdalmas problémája Kosovónak, minden albán, szerb, Crna Gora-i és más nemzetiségű polgárnak; azoknak is, akik részt vesznek az állami és a politikai hatalom disztribúciójában és azoknak is, akik alá vannak vetve ennek a hatalomnak. Le kell-e cserélni az „apparátust”, vagy szétkergetni az embereket a tiltakozó gyűlésekről, netán hozzálátni a fennálló viszonyok megváltoztatásához, például az állam és polgár, az állam és a nemzetiség, az állam és a gazdaság, az állam és az öngazgatás vonatkozásában? Ezeknek a viszonyoknak a megváltoztatása gyakorlatilag egyik fontos összetevője lenne annak, amit a mi forradalmunknak lehetne tekinteni. Arról van szó, hogy ezek a viszonyok törvényszerűen állandóan módosulnak, és pedig úgy, hogy az állam eleinte teret hoz létre a gazdaságnak és az öngazgatásnak, később pedig a szabadság, az egyenlőség, a polgárok hatalma – a nemzeti egyenrangúság demokráciája, a fejlett piacgazdaság és öngazgatás funkciójában lép fel.

Jugoszláviában általában is nagyok és szembeötlők a szociális különbségek, de sehol nem olyan mélyrehatók, mint Kosovóban, és egyetlen másik nemzeti népesség körében sem olyan mértékűek, mint az albán nemzetiség soraiban. A szociális különbségek fokozatai Kosovóban rendkívül kiterjedtek. Ezek a különbségek néhol már magukban hordozzák a kasztrendszer bizonyos elemeit: az egyes szociális rétegek pontosan strukturálódnak, mindenki tudja, „ki hova tartozik”; egy felsőbb rétegbe csak a politika – a mandátum, a funkció – útján lehet eljutni, de a pénz segítségével is, amely gyakran a „szürke gazdaságból”

származik, ami mindinkább a párhuzamos gazdasági tevékenység formáját ölti. Ilyen körülmények között még a vérbosszú is a kényszer eszközévé növekszik, párhuzamosan, vagy épp ellentétesen az állami kényszerrel. Ez megmutatkozik a szerbek és Crna Gora-iak kiköltözködésében is, amely a fejlettebb vidékek felé irányul, ahol nagyobbak az esélyek a szociális előrelépésre. A lakosság többsége számára a kiköltözködés jelenti a szociális helyzetváltoztatás jelentős, a legtöbbször egyetlen lehetőségét.

Ebben az osztály-szociális rétegeződésben feltétlenül szükség van valamilyen integrációs kapcsolatokra. A nemzeti princípiumok palástja alatt végbenő általános társadalmi dezintegráció feltételei között ezeket a kapcsolatokat a többségi lakosság sajátos nemzeti jellemvonásaiban találták meg, ami különben mindig így történik ott, ahol az emberek bezárkóznak a szűkebb nemzetállam határai közé. Kialakultak tehát az „albán nemzeti integrációs kapcsolatok”, gyakran kifejezett nacionalista előjellel (az ún. albanizáció). Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy az érintettek tudatában háttérbe szorultak az albán nemzetiség fejlődésének valódi osztály-szociális meghatározói, s az e tekintetben fennálló különbségek, de kifejezésre jutott abban is, hogy az egész nemzetiséget egyre inkább szembeállították az ún. uralkodó nemzettel, a szerbekkel és Szerbiával. A jugoszláv közösségbe való integrálódás és az albánok tényleges nemzeti emancipációja helyett a bürokratikus nacionalista célok kerültek túlsúlyba. Ennek megfelelően szálltak síkra a „külön köztársaságért” is. Ezzel párhuzamosan erőteljes ténykedést fejt ki az albán nacionalizmus és szeparatizmus, amely a „fennálló helyzetet” csupán szükségszerűségből fogadja el, esetleg „valami kedvezőbb változatként”, de a maga „igazi” programjában az „etnikailag tiszta Kosovo”, a „Kosovo Köztársaság”, a „Nagy Albánia” stb. koncepcióját hirdeti. A másokkal való összeütközéseket kínálják fel tehát, nem pedig az előrehaladást a maguk és mások javára. Emiatt következik be Kosovóban a szellemi és politikai élet általános elbürokratizálódása, ami a gazdaságpolitikai döntéshozatalban és a foglalkoztatásban éppúgy megteszi a magáét, mint a féktelen politikai voluntarizmusban, amely a Kommunisták Szövetségét is rabul ejtette, valamint az eszmei-elméleti szférában, ami különösen a nevelési-oktatási rendszer beállításában jut kifejeződésre. A „fennálló helyzet” változatlansága miatt azután, mint ahogy a mindennapi gyakorlat mutatja, teljesen lehetetlenné válik a sokoldalú fejlődés mind az albán nemzetiség tagjai körében, mind a tartományban, Szerbiában és egész Jugoszláviában.

A „kosovói kérdéshez” vezető okoknak ebben a csoportjában külön kiemelkedik az albán nacionalizmus és szeparatizmus, amelynek sikerült átvinnie gyakorlatát számos intézményre, a nemzetiség sok tagjára és ideológusára. A nacionalizmus kifejezési formái igen változatosak, „ideológiai háttere” pedig egészen különleges és nem egyszer ellentmondásos, mert teljesen elvegyül benne a bürokratikus (gyakran sztálinista), a nemzeti romantikus, a kispolgári és a fasiszta-faji ideológiai fegyvertár.

Az albán nacionalisták és szeparatisták arra az állításukra alapozzák téziseiket és jelszavaikat, miszerint az „albánok nemzeti kérdése” „állítólag nem rendeződött megfelelő módon azokban az időkben, amikor a Balkánon kialakultak a nemzeti államok, majd pedig a második világháború után sem. Meglá-

tásuk szerint, mint egyetlen másik nemzet esetében sem, az albán kérdés sem oldható meg valamely többnemzetiségű társadalmon és államközösségen belül. Ezért kínálják fel az etnikailag, azaz nemzetiségilag tiszta (egynemzetiségű) területen létesülő állam koncepcióját. Ennek érdekében sajátos módon visszaélnék az etnogenezissel és a történelemírással is, azokkal bizonygatva az albánok illír eredetének autentikusságát és exkluzivitását, kizárólagos jogot formálva „saját földjükre”. Ezen a földön az albánokon kívül mindenki más csak jövevény, idegen. Kosovo gazdasági és más jellegű lemaradásáért is a környező szláv népeket okolják. Eszerint Kosovót és az albánokat állandóan kizsákmányolják és meg akarják semmisíteni, különösen a szerbek és a Crna Gora-iak, akiket kivétel nélkül „rankovićistáknak” és nagyállami (nagyserb) hegemontáknak tekintenek; tagadják a macedónok és a muzulmánok, de épp így a romák nemzeti létjogosultságát is, akiket „albanizálni” akarnak. Céljuk az „albán Kosovo” létrehozása és kiterjesztése a „Nagy Albániára”. Mindez tehát egy sajátos eklektikus kapcsolata a nacionalista, a szeparatista és az irredenta álláspontoknak.

Ebben a mozgalomban az albán irredenták a „rohamcsapat” szerepét töltik be és az albán nacionalizmus eszmei áramlatát alkotják, szervezett tevékenységük pedig alapjában véve Jugoszlávia területi integritása ellen irányul, hiszen mindazokat a részeket ki akarják szakítani az ország egészéből, ahol albán nemzetiségű lakosok élnek, hogy azután Albániával egyesüljenek. E tekintetben az albán nacionalizmusnak két változata van. Az egyik olyan „Nagy Albániát” akar, amelynek központja Tirana, a másik pedig olyat, amelynek Priština lenne a fővárosa.

Habár az irredentizmus erőteljes kifejezője az albán nacionalizmusnak (amit jól szemléletet eszkalációja 1968-ban, majd a hetvenes és a nyolcvanas években), mégsem ez az egyetlen, s nem is a „legmegalapozottabb” formája ennek a nacionalizmusnak, hanem a bürokratikus nacionalizmus és partikularizmus. Végül is épp a bürokraták és a többi „középréteg” soraiból verbuválódik a legtöbb albán nacionalista, különösen az „ideológusok” és a vezérek köréből. A „külön köztársaság” eszméjén intim szövetség alakult ki az albán nacionalizmus minden „áramlata”, de különösen a bürokratikus nacionalizmus és az irredentizmus között. Az adott körülményekből eredően a „külön köztársaság” eszméjétől csupán egy lépést kellett megtenni a „Kosovo köztársaság” követelésig, ami elsőként az utcán hangzott el a politikai és társadalmi marginalisták részéről. Valójában szükségszerű lépés volt ez a nacionalizmussal kokettáló bürokrácia, az uralkodó társadalmi és politikai réteg számára, hogy a tudatlan és fékezhetetlen utcai nacionalizmus előretörésével valóra válthassa meghatározott céljait.

Az említett okok sorába tartozik, és fő hajtóerőt képvisel az egyre átfogóbb és erőteljesebb albánellenes magatartás is. A fennálló viszonyokból tulajdonképpen önkéntelenül adódik a bizalmatlanság az albán nemzetiségűek iránt. Ezért a leghatásosabb eszköz a jelen levő albánellenes magatartással szemben az lenne, ha gyakorlati eredmények születnének a kosovói problémák megoldásában, az albán nacionalizmus és szeparatizmus letörésében, a bürokratikus nacionalizmus felszámolásában. Ehhez nagyobb mértékben hozzá kellene járul-

niuk az albán nemzetiség tagjainak, akiknek ez saját népükkel szemben is kötelességük lenne. S ez mindenekelőtt a legkiemelkedőbbek rétegre, a politikusokra és az értelmiségiekre vonatkozik.

Az albánellenes magatartás másik forrása a szerb, a Crna Gora-i és a macedón nacionalizmus, amely minden kétséget kizáróan egyik stratégiai céljának tekinti a „siptárok elleni harcot”. De, még ha „kivülállóknak” akarják is magukat feltüntetni, ezekből az üzelmekből nem lehet kivonni a horvát, a szlovén és más nacionalistákat sem, függetlenül attól, hogy időnként felülvizsgálják-e „szövetségüket” a nagyalbán nacionalizmussal és szeparatizmussal vagy mellette foglalnak állást. Csak ilyen általános keretek között lehet érdemlegesen ítélni arról a sajátságos „nemzeti pszichózisról”, ami a szerb nemzet soraiiban észlelhető, különösen Szerbiában és Kosovóban, valamint a nemzeti önszerveződés hatásáról, és ezen belül az albánellenes magatartást terjesztő és erősítő szerb nacionalizmus megnyilvánulásairól.

A kosovói „ellenforradalmi eseményeket” követően a szerb nacionalizmus egyre világosabban és erőteljesebben a revansizmus, a „védekező” nacionalizmus formájában jelenik meg, mind hangosabban követelve az „egységes és önálló Szerbiát”. Ez jut kifejezésre abban az álláspontban is, miszerint Szerbia csak veszített Jugoszlávián, míg a többiek nyertek rajta, s ezért véget kellene vetni Jugoszláviának, ennek a „múltbeli tévedésnek”. Ez egyike azoknak a pontoknak, amely öszeköti egymással a szerb, az albán, a horvát és a többi szeparatista nacionalizmust. Külsőleg a „kétségbeesett visszakozás” jegyeit viseli magán, de igazában véve agresszív kiállás. A tézis mögött, hogy „Szerbia önmagában is megélhet”, nem izolacionizmus húzódik meg, hanem egy nyílt támadás a társadalmi-politikai berendezkedés, valamint a többi nemzet és nemzetiség integritása ellen. A szerb nacionalizmust úgy kínálják fel, és úgy fogadják be, mint szövetségest a többiek szeparatizmusa elleni harcban, miután az pl. az 1974-es alkotmánymódosítást is a szerbek és Szerbia kárára kényszerítette ki. Jugoszlávia sorsáért „aggódva” ez a nacionalizmus mindenben „szerbellenes összeesküvést” lát, s minden társadalmi bajunkért a horvátokat, a horvát-vatikáni szövetséget vádolja, az utóbbi időben pedig már a szlovéneket és a muzulánokat is, elsősorban az iszlám fundamentalizmust, amely állítólag „szent háborút” folytat a kereszténység ellen, valamint a kosovói albánokat (a „siptárokat”); ugyanakkor paternalista módon viszonyul Crna Gorához, annak államiségához, kultúrájához stb. Ebben a törekvésében a szerb nacionalizmusnak külön segítséget jelent, hogy az említett nemzetek és nemzetiségek nacionalistái is eredményesen építgetik saját politikai állásaikat és választási stratégiájukat, amelyet a szerbellenes hangulatra alapoznak, az egész szerb nemzetet kiegyenlítve a hegemonizmussal, a nagyszerb nacionalizmussal, az unitarizmussal és centralizmussal. Ezzel egyidejűleg a szerb nemzet egy részében is kialakult a „veszélyeztetettség pszichózisa”, amit egyre tovább szítanak. Evégett hozták létre és fejlesztik tovább az előítéletek, a meggyőződések és az érzelmek egész rendszerét, amelyen mint valami különleges matricán gondosan átszűrnek minden olyan tény, amely valóságos alapon beszél a szerb nemzeti identitás alárendeltségéről, veszélyeztetettségéről és lebecsüléséről. Szükség esetén kifabrikálják a „döntő bizonyítékokat”. Mindez mostanában talán valamivel

nyíltabban és világosabban tükröződik a szerb, a horvát és az albán nacionalisták ténykedésében, de nem téveszthetjük szem elől, hogy ezek a módszerek minden nacionalizmusra jellemzők. Mindig is a „saját” nemzetének fenyegettségéről és a demográfiai „pusztulás” veszélyéről szóló mítoszokra épül a „maga határai” közé való xenofóbiás bezárkózás követelése. Hiszen mi más lenne, mint nacionalista tiltakozás a maga nemzetének, nemzetiségének „veszélyeztetettsége” ellen a jelszó: „Trepča dolgozik, Beograd meg építkezik”? Ám a lényeg az, hogy a jugoszláv társadalom egy része egészen „fantasztikus” helyzetbe jutott, amelyben mindenki úgy érzi, hogy megkárosították, s hogy genocídiumban van vagy volt része. Felhánytorgatják a múltat. A jelent megfosztják a „lélek” emberi dimenzióitól. Megpróbálnak mindent a fenyegetettség bizonyításának szolgálatába állítani. Ez a másik oldala az „én” nemzetem és nemzedékem „elhivatottságának” és „történelmi küldetésének”, hogy végre „kiegyenlítse a régi, történelmi számlákat”.

Ez a „nacionalista pszichózis” és mindenekfölött a társadalmi viszonyok fennálló válsága a teljes bizalmatlanság légkörét borítja a lehetőségre, hogy a nemzeti egyenrangúság politikájának vonalán oldódjanak meg a nemzetek közötti viszonyok, s így a „kosovói kérdés” is. Ezzel egyidejűleg egyre kevésbé kritikusan kezelik a fenyegetettségről szóló téziseket, növekszik viszont a kritikai szemlélet, sőt a nyílt bizalmatlanság is a másik nemzettel, nemzetiséggel szemben, hiányzik a toleráns, türelmes hozzáállás, a távlatos akció. Egyre többen hisznek a „kemény” megoldásban, ami gyorsabban és rövidebb úton célba érhet. Ez azután tág teret nyújt a manipulálásnak, az ilyen kritikai hozzáállás kihasználásának a „nem formális” nacionalista és más hasonló, sőt a legális „struktúrák” részéről.

Az albánellenes hangulatot kiváltó okok harmadik csoportjába tartoznak a köztársasági és a tartományi érdekek képviselőiben fellépő bürokrata-etatikus erők törekvései, amelyek nem egyszer a (neo)sztálinista ideológia alapján állnak és saját „játékukat játsszák meg” a kosovói helyzet stabilizálása körül. Mindez csak állandósítja a „fennálló helyzetet”, sőt tovább rontja, a közvélemény pedig egyre nagyobb bizalmatlansággal tekint a megoldás lehetőségeire. Valójában az albánellenes magatartás, vagyis az albán nemzetiség tagjai iránti bizalmatlanság is csupán egyik összetevő eleme ennek az általános bizalmatlanságnak. Éppen ezért mozgásba kell lendíteni minden létező politikai és más mechanizmust, s újakat is létrehozni az igazság kiderítésére, valóra váltani és kiegészíteni a „kosovói kérdés” demokratikus megoldásának stratégiáját és taktikáját, kiterjesztve azt a nemzeti emancipáció, a nemzetek közötti viszonyok és a jugoszlávság minden más nyitott kérdésére. Ennek szellemében reagálnunk is úgy kell minden esetben, hogy az öngazgatási mechanizmussal szemben kialakult bizalmatlanságnak ne adjunk még erősebb „töltetet”, amiből csak antidemokratikus és nemzetellenes eszmék, programok és akciók származhatnak.

Mindenesetre a „kosovói kérdést”, ami Jugoszláviát a „Balkán betegévé” teheti, nem lehet könnyen és gyorsan megoldani. Ahelyett, hogy illuziókat terjesztünk az egyes és az összes nacionalizmusok formájában fellépő „torzulások” átmeneti jellegéről és közeli túlhaladásáról, szembe kell néznünk a való-

sággal és az igazsággal és hosszú távú akciót indítani a nacionalizmus minden gyökerének átfogására és kiirtására. Ebben a represszióknak is lehet, de csak egészen meghatározott szerepe. A megoldás, végső soron, abban van, hogy egészében meg kell változtatnunk a társadalmi és politikai körülményeket, amelyek az albán nacionalizmust is kiváltják.

A „kosovói kérdés” megoldása nem halogatható tovább, semmire sem szabad időt és energiát fecsérelni, aminek nincs kedvező hatása vagy csak visszahatása lehet. Meg kell érteni, hogy a kosovói kérdés szublimált kifejezője a társadalom-irányítás egész államszocialista modelljét átfogó rombolóerejű válságnak, de ennek már megvan a maga önnállósult hatása is – azáltal, hogy impulzusokat ad Szerbia és Jugoszlávia „kosovizálódására” –, amely, más tényezőkkel való összehatásában, az egész jugoszláv társadalmat a polgárháború szakadékába sodorhatja, de legalábbis megakadályozhatja a jelenlegi reformok valóra váltását. Mindez megköveteli, hogy egész Jugoszlávia, de különösen Kosovo és Szerbia szintjén végre a valódi körülményekhez igazítsák, s ezáltal megvalósíthatóvá tegyék a kosovói kérdés megoldásának egész stratégiáját. Ennek három fő követelmény képezheti a tartópillérét: az első a piac, Kosovo gazdasági bekapcsolódása Szerbiába és Jugoszláviába, illetve Szerbia és Jugoszlávia gazdaságának kiterjesztése Kosovóra. Ennek lényege előfeltétele a hiányzó közlekedési kapcsolatok megteremtése Kosovóból egyrészt Szerbia és Macedóniai felé (pl. a Testvériség–egység autópályára való rákapcsolódással), másrészt Crna Gora és Horvátország irányában, s ezen át Bosznia-Hercegovina és Szlovénia felé (az Adriai magisztrális út kiépítésével)! Voltaképpen tehát a Jugoszlávián belüli regionális együttműködéséről van szó, amelybe Kosovót is be kell kapcsolni, s ezáltal kiegészíteni a regionális együttműködés folyamatait az egész Balkánon és Európában. Talán most már mindenki számára teljesen világossá vált, hogy alkotmányos megoldásokkal és politikai eszközökkel, legyenek azok bármilyen jelentősek és hatékonyak is, a gazdaság integrálódása nélkül nem oldhatják meg a fejlesztés és az integrálódás kérdését. A második fő követelmény a politikai pluralizmus, a többpárti szerveződés és demokrácia, ami lehetővé teszi az összes politikai érdekek kifejezésre jutását, illetve a demokratikus politikai érdekek hordozóinak szervezett és nyilvános ténykedését a különböző pártok, szövetségek, egyesületek és hasonlók formájában. Ezek azután különböző koalíciókat hozhatnak létre az albánok, szerbek, Crna Gora-iak, vagyis a Kosovóban élő polgárok között, akik hozzá kívánnak járulni a kosovói válság túlhaladásához. Ez megfelelő „játékszabályok” lefektetését igényli. Ugyanakkor megköveteli a politikai szubjektivitás elismerését mind a szerbek és a Crna Gora-iak, mind pedig az albánok és más politikai kollektivitások számára. Ennek a szubjektivitásra való jognak azonban ki kell terjednie minden emberre is, mint polgárra, mint szabad és politikailag tevékeny egyénre. Vissza kell állítani minden ember egyéni méltóságát Kosovóban, függetlenül nemzeti és vallási hovatartozásától, s ennek érdekében minden embernek el kell ismerni és igazolni kell emberi mivoltát, minden fogyatékosására és erényére való tekintet nélkül. Meg kell kapniuk a lehetőséget, hogy maguk döntsenek a saját sorsukról, s nem arra készíteni őket, hogy mint valami tudathasadásos egyének, saját megaláztatásukat, rabságba ejtésüket, személytelenítésüket segítsék elő. A cél

tehát az emancipáció, az emberséges ember, a társadalmi és a politikai viszonyok humanizálása Kosovóban, Szerbiában és ezáltal Jugoszláviában is. S végül a harmadik követelmény a mindennapi élet minőségének egyetemes növelése és a kosovói társadalom, különösen az albán nemzetiség sokoldalú megnyílása a más emberekkel való közlekedésben és együttműködésben, tehát a társadalmi integrálódás Szerbiában és Jugoszláviában. Eközben figyelembe kell venni, amit Koča Popović mondott: az albánokból nem lehet szerbeket csinálni. Persze, ugyanígy a szerbek sem válhatnak albánokká. De minden albán, minden szerb, és minden más ember sokoldalú, szabad egyéniséggé fejlődhet, olyan egyéniségévé saját nemzetének és nemzetiségének, akik ezt a jugoszláv soknemzetiségű közösséget a sajátjukként élik át. Ilyen értelemben tehát az albán is, a szerb is egyaránt lehet jugoszláv, európai és világpolgár. Ha Jugoszlávia nem úgy fejlődik tovább, mint az elismert és igazolt különbségek és különbségek gazdag egysége, akkor a kosovói kérdésre sincs megoldás, s nincs kijárat a fejlődés útjára, nincs méltóságteljes és sokoldalú bekapcsolódás az európai és világfolyamatokba.

Ami a kosovói kérdés megoldásának politikai taktikáját illeti, ezen szemmel láthatóan mielőbb változtatni kell. Ehhez figyelembe kell venni minden tapasztalatot, nemcsak a kosovóit és a szerbet, hanem a jugoszláv, az európai és a nemzetközi tapasztalatokat is. Egy ilyen tapasztalat, hogy a repressziót minimális szintre kell csökkenteni, s csak végszükség esetén alkalmazni, de akkor is a demokratikus normák tiszteletben tartásával, a nyilvánosság ellenőrzése mellett. A párbeszéd és a demokrácia útja a legmegbízhatóbb út a béke és az együttműködés felé. Ez azonban megköveteli, hogy mint az egyik legfőbb probléma, megoldódjon a meglévő politikai elit legitimitásának és illetékességének kérdése, mindenekelőtt Kosovóban és Szerbiában, mert elsősorban ez a réteg vehet részt a kérdés megoldásában, a párbeszéd lefolytatásában. Sarkalatos kérdés tehát, hogy ki vesz részt a párbeszédben, amelyet ma, legalábbis a nyilvánosság előtt és deklaratíve, mindenki kívánatosnak tart; ki fogja megszervezni, támogatni és felelősségteljesen megvalósítani Kosovo fejlesztésének új stratégiáját és marginalizálni Kosovo fejlesztésének új stratégiáját és marginalizálni a sovinizmust. Általánosságban szólva a válasz könnyű és világos: mindazok, akik az előrelépés mellett vannak, akik képesek arra, hogy a megkülönböztetés, a szakadás és a viszálykodás erőit az alkotás, a kapcsolatteremtés irányába tereljék. Mindazok tehát, akik a haladás hívei, nem pedig a sovinizmus és a provincializmusé. Nagy kár, hogy ezeknek az erőknél a gyakorlati felismerését túlságosan is megnehezíti a kódósítás, mert így a siker kilátásai még teljesen megjósolhatatlanok.

Nagy József fordítása

Rezime

Kosovo između nacionalizma i razvoja

Šta je danas bit „kosovskog pitanja“? Dosadašnji modeli za rešavanje tog problema bili su neuspešni. Moramo potražiti poreklo, gledišta i subjekte koji bi nam omogućili da ispitamo i ocenimo celokupnu istinu o Kosovu.

Strategija rešavanja bi trebalo da se oslanja na sledeće segmente:

- 1 – Ekonomsko uključivanje Kosova u Srbiju i Jugoslaviju,
- 2 – Politički pluralizam, višepartijski sistem i demokratija,
- 3 – Povezivanje svih stanovnika Kosova (Albanaca, Srba, Crnogoraca i ostalih) u najrazličitije koalicije svih koji su angažovani u rešavanju sadašnje krize.

Summary

Kosovo Between Nationalism and Development

What is the essence of „Kosovo problem“ today. Former models of solutions have been unsuccessful. Some sources, standpoints and subjects must be found which would make possible to examine and judge the complete reality of Kosovo.

The strategy of the solution should rely on the following segments:

- 1 – Economic integration of Kosovo into Serbia and Yugoslavia;
- 2 – Political pluralism, multi-party system, and democracy;
- 3 – Unification of the whole population of Kosovo (Albanians, Serbs, Montenegrins, and others) into most different coalitions of all who are involved in the solution of the current crisis.